

ЛІТЕРАТУРА

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Протокол ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР N 7960-XI від 18.08.1989 р.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не-міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. Протокол ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI від 18.08.1989 р.
3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 р.
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 р.
5. Уголовный кодекс Украинской ССР: науч.-практ. комментарий / Н.Ф. Антонов [и др.] ; отв. ред. В. И. Зайчук, С. С. Яценко. – 3. изд., доп. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 879 с.
6. Кримінальне право. Особлива частина. Підручник. / Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та інші. – К.: НАВСУ – Правові джерела, 1999. – 896 с.
7. Уголовный кодекс Украины : научно-практ. комментарий / Отв. ред. В.И. Шакун, С.С. Яценко. 5-е изд., доп. К. : А.С.К., 1999.-1088с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.;
9. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юринком Інтер; Х.: Право, 2002. – 496с.
10. Кримінальне право України: Загальна частина / За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юринком Інтер; Х.: Право, 2002. – 416 с.
11. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / Бажанов М.И. -Х: Право, 2000. – 128с.

УДК 343.3/7:796.03(043)

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ГРУБОГО ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ

Петренко О.І.,
к.ю.н., старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
Донецький юридичний інститут МВС України

Статтю присвячено дослідженню ознак суб'єктивної сторони грубого порушення правил спортивних змагань. Автором доведено, що грубе порушення правил спортивних змагань є злочином зі змішаною (подвійною) формою вини, де його суб'єкт умисно вчинює саме діяння, а «тяжкі наслідки» настають з необережності. Окрім цього, зазначається, що важливою ознакою даного злочину виступає емоційний стан особи.

Ключові слова: склад злочину, суб'єктивна сторона, вина, фізична культура, спорт, казус, емоційний стан.

Petrenko A.I. / СУБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА ГРУБОГО НАРУШЕНИЯ ПРАВИЛ СПОРТИВНЫХ СОРЕВНОВАНИЙ / Донецкий юридический институт МВД Украины

Статья посвящена исследованию признаков субъективной стороны грубого нарушения правил спортивных соревнований. Автором доказано, что грубое нарушение правил спортивных соревнований является преступлением со смешанной (двойной) формой вины, где его субъект само деяние совершает с умыслом, а «тяжкие последствия» наступают по неосторожности. Кроме этого, отмечается, что в качестве важного признака данного преступления выступает эмоциональное состояние лица.

Ключевые слова: состав преступления, субъективная сторона, вина, физическая культура, спорт, казус, эмоциональное состояние.

Petrenko A.I. / SUBJECTIVE PARTY OF GROSS VIOLATION OF RULES OF SPORTS COMPETITIONS / Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article notes, that one of the priority missions of a modern national state is to form healthy nation. In so doing, it is stressed in the article, that physical training and sport are meant primarily to promote implementing this mission. The author notes, that, from force of inertia, which has lasted since Soviet period of Ukrainian statehood, the area of physical training and sport has been regarded to be free from criminal interference, allegedly «untouchable». The given approach of the national state institution leads to a lack of a proper attention of law enforcement agencies to legal order in this area that has caused numerous socially dangerous manifestations. The most serious concern nowadays is about a high rate of traumatism and death in this area. The author has proven, that there exists a sufficient number of grounds for criminalization of such an offence as «Gross violation of contest rules», in particular this phenomena is characterized by a high rate (character and rate) of social danger, it exists within conditions, which are impossible to be terminated without applying criminal liability, it causes significant violation of human rights and moral standards. It should be noted, that an effectiveness of further applying the given article of Criminal Code of Ukraine depends on clear understanding a body of a crime, including attributes of subjective view.

Complex research of the attributes of the given element has made it possible to conclude, that gross violation of contest rules is an offence, which includes mixed (dual) form of a guilt, wherein the subject treats this act intentionally with no care concerning its consequences. In the case of intentional attitude to the named consequences the subject must bear responsibility according to the articles of Criminal Code of Ukraine in force, which provide for a liability for intentional harming life and health of a person. The author also proves a necessity to ascertain such an attribute as an emotional state of a person.

Key words: crime, subjective side, wine, physical culture, sport, incident, emotional state.

Одним із пріоритетних завдань сучасної держави є формування здорової нації шляхом підвищення рівня здоров'я, фізичного та духовного розвитку населення. Не є несподіваною теза про те, що саме фізична культура та спорт покликані сприяти розвитку та зміцненню вказаних цінностей. За інерцією, яка бере свій початок від радянського періоду української державності, сферу фізичної культури та спорту вважають такою, що позбавлена злочинного втручання, ніби «недоторканою». Вказаний підхід з боку держави породжує відсутність належної уваги правоохоронних органів до стану правопорядку в ній, що призвело до появи численних суспільно-небезпечних проявів. Найбільше занепокоєння сьогодні викликає високий рівень травматизму та смертності в названій сфері, який обумовлений не тільки високим ступенем їх ймовірності в спорті, але й, як зазначають фахівці, умисним ігноруванням учасниками та організаторами правил спортивних змагань [1, с. 67].

У попередніх наукових працях нами зазначалося, що існує достатня кількість підстав для криміналізації такого злочину, як грубе порушення правил спортивних змагань, зокрема зазначене явище має доволі високий рівень (характер і ступінь) суспільної небезпечності, існує в умовах, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності, є суттєвим порушенням прав людини та норм суспільної моралі.

Слід зазначити, що ефективність застосування даної статті КК України у майбутньому, залежить від чіткого усвідомлення складу злочину, зокрема його ознак суб'єктивної сторони. Також слід зазначити, що цільового кримінально-правового дослідження вказаної тематики в Україні не проводилося. Зазначену та суміжні проблеми розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: Є. Стрельцов, М. Шаргородский, М. Коржанський, Є. Безручко, А. Ігнатов, А. Скворцов, В. Сараєв, А. Красіков Ю. Битко, А. Жукова та багато інших.

Метою цієї статті є комплексне дослідження суб'єктивної сторони грубого порушення правил спортивних змагань та вироблення на цій основі пропозицій щодо формулювання норм вказаної статті.

Потрібно зазначити, що за однакової обов'язковості кожного з чотирьох елементів складу злочину суб'єктивній стороні в теорії та на практиці належить особлива роль, тому що в процесі її вивчення стає можливою відповідь на загальне запитання: присутній чи відсутній у діянні особи склад злочину [2, с. 81]. З результатів вивчення правозастосовної практики добре відомо, що серед кримінальних справ, в яких вищими судовими інстанціями змінювалася кваліфікація злочинів, більшість становили ті, в яких суди невірно давали оцінку саме суб'єктивним ознакам складу злочину [3, с. 10].

З огляду на це, правильно зауважує В.В. Колосовський: «Часом при визначенні суб'єктивної сторони злочину правозастосовники припускаються помилок унаслідок неправильного встановлення форм вини, а іноді – мотиву та мети посягання». Кваліфікаційні помилки при визначенні суб'єктивної сторони злочину стають можливими тоді, коли правозастосовники належним чином не визначають психічного ставлення суб'єкта злочину не тільки до суспільно небезпечного діяння, але й до інших об'єктивних ознак, у тому числі до об'єкта злочинного посягання [4, с. 74]. Вивчення судової та прокурорської практики, як пише вчений, свідчить про те, що більшість помилок у кваліфікації злочинів допускається через нерозуміння суб'єктивних ознак складів або внаслідок неглибокого їх з'ясування на попередньому слідстві чи в суді [5, с. 147].

Слід зазначити, що, на думку більшості науковців, яку ми теж підтримуємо, суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня його сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечної дії, яка нею вчинюється, та до її наслідків.

Основною та безпосередньою ознакою суб'єктивної сторони є вина. Як писав А.А. Піонтковський, вчення про вину є одним з основоположних елементів теорії кримінального права. Без вини не може бути кримінальної відповідальності. Правильне розуміння вини має велике значення в боротьбі зі злочинністю та зміцненні законності в державі [6, с. 301].

Вина як психічне ставлення суб'єкта до діяння і його наслідків у деяких випадках припускає необхідність роздільного аналізу такого ставлення до вчиненого діяння і його наслідків. Вона виникає тільки відносно тих суспільно небезпечних діянь, об'єктивна сторона яких за своїм характером є складною. У зв'язку з цим у науці кримінального права вже тривалий час обговорюється питання існування, поряд з умисною і необережною, змішаною (подвійною) форми вини. На нашу думку, найбільш обґрунтованою та розповсюдженою в теорії кримінального права є точка зору, згідно з якою злочини зі складною формою вини – це такі, що передбачають різне психічне ставлення до діяння та його наслідків [7, с. 217; 8, с. 80].

Злочином зі змішаною формою може бути визнане грубе порушення правил спортивних змагань, оскільки саме діяння у вигляді порушення правил є звичайним спортивним правопорушенням і лише настання «тяжких наслідків» робить його злочином. При цьому зазначені наслідки настають із необережності, тоді як саме порушення має умисний характер. Так вважає і низка інших науковців. Наприклад, Е.В. Безручко вказує, що якщо мало місце спричинення шкоди в результаті умисного порушення правил гри, то винний повинен нести відповідальність за ст. 118 КК РФ за необережне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, оскільки наслідки, що настали, спричинені необережною формою провини [9, с. 153]. Н.І. Загородніков також вважає, що при умисному порушенні правил змагань, які викликають спричинення тяжких тілесних ушкоджень або смерть, особа повинна нести кримінальну відповідальність за необережне спричинення тілесного ушкодження або смерті [10, с. 39].

Інші вчені вважають, що до кримінальної відповідальності за грубе порушення правил спортивних змагань можна притягнути тільки за наявності умислу в завданні шкоди здоров'ю спортсмена. Так, на думку Ю. Битко та А. Жукова, кримінальне переслідування можливе тільки у випадках грубого порушення правил проведення змагань і наявності у винного лише наміру завдати травми супернику або при здійсненні ним умисних дій, спрямованих на створення умов, що роблять неможливою подальшу участь суперника в змаганнях, внаслідок чого він отримав травму [11, с. 14]. Такої ж думки дотримується й А.Н. Ігнатов, вказуючи, що кримінальна відповідальність повинна наставати тільки при умисному спричиненні шкоди особі, не пов'язаним з веденням гри або спортивною боротьбою [12, с. 28].

На нашу думку, з такою позицією погодитися важко, оскільки особа, що вчинює вказане діяння, має на меті не порушити правила змагань та сприяти цим спортивному результату, а, передусім, нанести фізичну шкоду потерпілому. У цьому плані можна повністю погодитися з низкою науковців, які кваліфікують вказане діяння як умисний злочин, що посягає на життя та здоров'я конкретної особи. Зокрема, Е.В. Безручко вказує, що якщо травма заподіюється не у зв'язку з веденням спортивної боротьби (наприклад, бійка на майданчику), то має місце звичайне умисне спричинення тілесних ушкоджень [9, с. 154]. Також у курсі радянського кримінального права за редакцією А.А. Піонтковського вказано, що, якщо спортсмен навмисно порушує встановлені правила змагань і заподіює своєму супернику тілесне ушкодження, відповідальність повинна наставати за нанесення тілесних ушкоджень на загальних підставах про відповідальність за умисне спричинення відповідного тілесного ушкодження [13, с. 85].

Ми вважаємо, що при умисному порушенні правил змагань до «тяжких наслідків» у спортсмена здебільшого призводить необережна форма вини у вигляді злочинної самовпевненості. Таке твердження базується на тому, що, з одного боку, особа усвідомлює лише в загальній формі можливість спричинення злочинного результату, а з іншої – відсутнє усвідомлення можливості його реального настання в конкретних умовах через самовпевненість. Розглянемо це на конкретному прикладі: футболіст виконує підкат ззаду, внаслідок чого завдає шкоди здоров'ю суперника. Цей прийом заборонений діючими правилами змагань, оскільки може призвести до травми. Спортсмен прекрасно усвідомлює, що дані дії суперечать правилам змагань і можуть призвести до травми. Проте він розраховує на те, що її не заподіє, покладаючись на свій досвід та уміння. При цьому спортсмени використовують захисні пристосування (щитки, бутси), що знижують ризик отримання травми, а також вивчають прийоми самостраховки при падінні. Усе це в сукупності дає можливість використати заборонений прийом і сподіватися на успішний результат справи.

Таким чином, спортсмен передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення шкоди життю або здоров'ю в результаті порушення правил змагань, але без достатніх на те підстав самовпевнено розраховує на запобігання цим наслідкам.

Деякі науковці не виключають можливості притягнення до кримінальної відповідальності і за необережне порушення правил спортивних змагань [10, с.85].

Дійсно, окрім умисного порушення правил змагань, у спорті нерідко трапляються випадки, коли правила змагань порушуються з необережності. Наприклад, у футболі при відборі м'яча один з гравців завдає удару по нозі суперника, заподіюючи тим самим тілесне ушкодження. Ці дії так само забороняються встановленими правилами. У цьому випадку винний не передбачає, що своїми діями заподіє шкоду здоров'ю особи, оскільки він намагався завдати удару по м'ячу. Крім того, голіпка спортсменів захищена спеціальними пристосуваннями (щитками), що знижують ризик отримання травми. Проте при необхідній уважності і передбачливості винний повинен був і міг передбачити, що своїми діями він може заподіяти тілесні ушкодження. Таким чином, у діях винного має місце необережна форма вини у формі злочинної недбалості.

Таке твердження, на нашу думку, теж є достатньо спірним. У цьому плані можна повністю підтримати думку Л.Н. Красікова, який вказує, що необережне порушення правил змагань, що викликає тілесне ушкодження, не представляє тієї міри суспільної небезпеки, за яку слід встановлювати кримінальну відповідальність, враховуючи підвищену емоційність спортсменів і специфічний динамізм у спорті [14, с.116].

Зважаючи на вказане, можна зробити висновок про абсолютну солідарність майже всіх науковців у тому, що з метою правильної кваліфікації спричинення шкоди життю або здоров'ю в процесі занять фізичною культурою та спортом необхідно визначити, умисно або з необережності були порушені встановлені правила спортивних змагань, а також чи мав місце намір або необережність по відношенню до «тяжких наслідків».

Непоодинокими у спорті є випадки випадкового спричинення шкоди, коли наслідок, що настав, є незаконним (випадковим) та не є результатом грубого порушення правил спортивних змагань. Зокрема, нанесення боксером потужного удару в голову суперника, в результаті якого останній помирає. Як зазначають фахівці, заняття спортом передбачає певний ризик, пов'язаний з можливістю отримання або спричинення шкоди здоров'ю особи, при цьому тілесні ушкодження можуть заподіюватись і при дотриманні встановлених правил. З цього приводу показовою є думка М.Д. Шаргородського, який вважав, що особа, яка

нанесла ушкодження, але дотримувалася існуючих спортивних правил, не підлягає кримінальній відповідальності [15, с. 371].

Отже, вказані ситуації є проявами казусу, а саме випадкового заподіяння шкоди, та не повинні тягнути за собою кримінальну відповідальність.

Теорії кримінального права та судовій практиці широко відома й така ознака суб'єктивної сторони, як емоційний стан винної особи. Зокрема, П. Матишевський та Б. Сидоров вважають, що емоції та емоційні стани слід відносити до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину [16; 17]. При цьому Б. Сидоров зазначає, що емоційний стан – спеціальна ознака суб'єктивної сторони злочину, оскільки характеризує, в першу чергу, внутрішню сторону злочинної поведінки, психічну діяльність суб'єкта і безпосереднім чином відбивається на особливостях протікання психічних процесів [17, с. 48].

Сучасний спорт відзначається підвищеною емоційністю, яка в більшості випадків має форму агресії. Високий рівень фізичної агресії можна пояснити тим, що спорт є таким за своїм змістом, оскільки спортсмени завжди на змаганнях прагнуть «підірвати» бажання інших до перемоги. Як вказують спеціалісти, спортсмени, перебуваючи в запалі спортивної боротьби, порушують правила досить часто. У зв'язку з цим цікавим виявляється проведене в кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. дослідження проявів агресивності в спорті на прикладі німецьких футбольних команд, за результатами якого було встановлено, що агресивність у спортивних командах із соціологічної й психологічної точки зору є звичайним явищем [18, с. 120].

Отже, агресія в спорті є раціональною формою протистояння супернику, мобілізації функціональних можливостей спортсмена для досягнення конкретного результату. Спорт дозволяє виражати агресивні почуття, не спричиняючи великої шкоди іншим людям, формуючи конструктивні форми агресивної поведінки спортсменів. Іншими словами, порушення правил змагань завжди має місце у зв'язку з тим, що в процесі заняття спортом особа відчуває на собі певні психоемоційні навантаження.

Взагалі, науковці в галузі кримінального права відрізняють емоції та емоційні стани позитивного і негативного впливу. Відповідно, перші сприяють нормальній інтелектуальній та вольовій діяльності людини, а другі, навпаки, вносять певні деструктивні елементи в цю діяльність, викликаючи до життя несвідомі, інстинктивні, примітивні потяги [19, с.151].

Науку кримінального права, в першу чергу, цікавлять саме негативні емоційні стани, оскільки вони безпосередньо впливають на встановлення вини та її ступеня, можуть виступати кваліфікуючими ознаками того чи іншого злочинного діяння тощо.

У деяких ситуаціях порушення правил спортивних змагань відбувається неусвідомлено, коли особа не може повною мірою контролювати свої дії. У разі якщо це стало результатом неправомірних дій іншої особи, можна говорити про наявний стан сильного душевного хвилювання. Так, у футбольному матчі чемпіонату світу між Францією та Італією Зінадін Зідан на тяжку образу італійського гравця відповів нанесенням фізичної шкоди [20].

З'ясування психологічного змісту такого поняття, як стан сильного душевного хвилювання, має важливе значення, адже вказівка на такий стан використовується при формулюванні окремих складів злочинів. Зокрема, встановлення цієї ознаки в грубому порушенні правил спортивних змагань тягне за собою зміну у кваліфікації, а саме перетворює дане діяння на умисне вбивство або спричинення тяжких тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання.

Не вдаючись до дискусії з приводу визначення стану сильного душевного хвилювання, хотілося б зазначити, що переважна більшість вчених та практиків на сьогодні вва-

жає, що воно є синонімом поняття «фізіологічний афект», якому властиві такі ознаки, як: раптовість виникнення, вибуховий характер емоційної розрядки, специфічні та глибокі психічні зміни, які разом із тим залишаються в межах осудності [21; 22]. На підтвердження цього хотілося б навести вислів С. Шишкова: «Згодом у літературі «стан сильного душевного хвилювання, що раптово виникнув» стали ототожнювати за своїм змістовно-психологічним боком з «фізіологічним афектом» [23, с. 24]. До речі, майже всі коментарі до КК України мають такий самий підхід до визначення цього поняття [24, с. 192; 25, с. 259].

На думку С. Бородин, він має очевидні переваги, оскільки дозволяє не вишукувати характеристики значимого в кримінально-правовому аспекті емоційного стану серед побутових понять та уявлень, а запозичити такі характеристики безпосередньо з психології, де вони були або вже розроблені, або їх пошук мали цілеспрямовано проводити вчені-психологи [26, с.27].

Отже, з огляду на думку переважної більшості науковців, сильним душевним хвилюванням (фізіологічним афектом) є раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, що протікає швидко і бурхливо та певною мірою знижує здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Таким чином, підсумовуючи проведене дослідження, можна вказати на те, що грубе порушення правил спортивних змагань є злочином зі змішаною (подвійною) формою вини, де його суб'єкт умисно вчинює саме діяння, а «тяжкі наслідки» настають з необережності. У разі умисного ставлення до названих наслідків суб'єкт повинен нести відповідальність за статтями чинного КК України, які передбачають відповідальність за умисне спричинення шкоди життю та здоров'ю особи. Не останню роль серед ознак суб'єктивної сторони даного злочину відіграє емоційний стан особи, зокрема перебування її в стані сильного душевного хвилювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Миронова З.С., Хайрец А.З. Профилактика и лечение спортивных травм / З.С.Миронова., А.З. Хайрец. – М.: Физкультура и спорт, 1965. – 134 с.
2. Кузнецов А. В. Уголовное право и личность / А.В. Кузнецов. – Москва: Юрид. лит., 1977. – 167 с.
3. Рарог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А.И. Рарог. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 213 с.
4. Колосовский В.В. Квалификационные ошибки: Монография / В.В.Колосовский – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 157 с.
5. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений: Монография / В.Н. Кудрявцев – [2-е изд.]. – М.: Юристъ, 2006. – 304 с.
6. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. – М.: Госюриздат, 1961. – 401 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – третє вид., перероб. та допов. – Х.: Тов «Одіссей», 2006. – 1184 с.
8. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / М. І. Хавронюк – К.: Юрисконсульт, 2006. – 213 с.
9. Безручко Е.В. Уголовная ответственность за причинение вреда здоровью человека: дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук по специальности 12.00.08. «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». – Ростов-на-Дону, 2001. – 195 с.
10. Загородников Н.И., Игнатов А.Н. Преступления против личности. Учебное пособие / Н.И. Загородников, А.Н. Игнатов. – М.: Изд-во ВШ МООН РСФСР, 1962. – 64 с.
11. Бытко Ю., Жуков А., Ильиных В. Закон и спорт // Советская юстиция / Ю. Бытко, А. Жуков, В. Ильиных. – 1989. – № 19. – С. 44–47.
12. Игнатов А. Спорт и уголовная ответственность // Советская юстиция / А. Игнатов. – 1989. – №7. – С. 25–29.
13. Курс Советского уголовного права. Часть общая / Под ред. проф. А.Л.Пиантовкого – М.: Госюриздат, 1970. – Т. 2. – 675 с.
14. Красиков А.Н. Сущность и значение согласие потерпевшего в советском уголовном праве / Под редакцией проф. И. С. Ноя. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1976. – 120 с.
15. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 511 с.
16. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. – К.: А. С. К., 2001. – 352 с.
17. Сидоров Б. В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминологическое значение / Б. В. Сидоров. – Казань: Изд-во Казанского. ун-та, 1978. – 159 с.
18. Брайент Джон. Психология в современном спорте / Джон Брайент. – М.:1978. – 120 с.
19. Современное уголовное право. Общая и Особенная части: учебник / под ред. проф. А.В. Наумова. – М.: Илекса, 2007. – 1234 с.
20. Нашумевшие истории. ЧМ-2006: Зинедин Зидан против Марко Матерацци [електронний ресурс] – http://www.eurosport.ru/football/world-cup/2014/story_sto2353859.shtml
21. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного ун-та, 1974. – 243 с.
22. Шеховцова Л. І. Деякі аспекти емоційного стану особи та обставини, що виключають злочинність діяння // Вісник Запорізького національного університету / Юрид. науки. – 2006. – №3. – С.56-59.
23. Шишков С. Установление «внезапно возникшего сильного душевного волнения (аффекта)» // Законность / С. Шишков. – 2002. – № 11. – С. 24-28.
24. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Під редакцією проф. Коржанського М. Й. – К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 435 с.
25. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2004. – 1245 с.
26. Бородин С. Ответственность за убийство в состоянии внезапно возникшего сильного душевного волнения // Социалистическая законность / С. Бородин. – 1960. – № 4. – С. 25-28.